

איש העט ואיש הציבור: על זלמן שזר וכתביו

מעטים הישראלים שלא שמעו על זלמן שזר; אך מעטים עוד יותר, כך נראה, אלה המכירים את כתביו.

שזר - שניאור־זלמן רוב־שוב, לימים זלמן שזר - היה מן המנהיגים המרכזיים של הציגונות הסוציאליסטית בדור המייסדים של מדינת ישראל; אחרי מילוי תפקידים מרכזיים במוסדות 'המדינה שבדרך', בעיקר בהסתדרות הכללית של העובדים, כיהן עם הקמתה כחבר כנסת מטעם מפא"י, כשר החינוך בממשלה הראשונה וכנשיא השלישי של מדינת ישראל.

לפני ואחרי ותוך כדי כל אלה היה שזר סופר ומשורר, עיתונאי ועורך, בן־תורה מלומד ומתבונן רגיש. בהיותו מנהיג ציבור, שעמד בצומתי הכרעה היסטוריים כה חשובים, נדמה כי כל זה נשכח - על אף קיומם של דפים וחוברות, איגרות וכרכים, כפי שנפרט מיד. כתיבתו של שזר נעימה במיוחד לקריאה: היא עשירה ורגישה אך רחוקה מן הטרחנות, וניכרת בה הסגולה של אישים שֶׁקָבַר בהם הרגש הער אל התבונה המאירה. שזר היה גם מחלוצי העברית: הוא השתמש בה מימי היותו נער צעיר, עת עשה לה נפשות בעיירתו, והפליא להשתמש בה בגמישות ובחום כל ימי חייו - אף שהמשיך לקיים, במקביל, גם דיאלוג עם שפת אמו, היידיש.

אהבת העברית בלי להתנכר ליידיש היא מאפיין שאולי מיטיב לבטא את דרכו הציבורית של זלמן שזר, כמנהיג מרכזי הרחוק מרדיקליות. ציוני מובהק היה, מראשי הפעילים לאורך כל חייו, אך התרחק מ'שלילת הגולה', ותחת זו היה ער לרחשיה, נאמן למורשתה וקרוב אצל כאביה גם אחרי הקמתה של מדינת ישראל; הוא היה חסיד שנעשה לציוני־סוציאליסט, אך המשיך לנהל מערכת יחסים חמה וקרובה עם המסורת היהודית ועם נושאייה הדתיים - ועם חסידים בפרט; איש מפא"י ועורך 'דבר' שהקפיד לשמור על כבודם של היריבים האידיאולוגיים, השותפים למפעל הציוני בדרכם האחרת. אפשר שמתנינות זו - יחד עם דמותו הקונצנזואלית, הסבאית, בכהונתו כנשיא המדינה - מסבירה את היעלמותו היחסית של שזר מן הזיכרון ההיסטורי.



כאמור, שז"ר כתב לא מעט והדברים גם נדפסו. לפני כעשור שנים, בתשס"ח, ראה אור כרך מהודר של מבחר תעודות מפרקי חייו של שז"ר בתוך "הסדרה להנצחת נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה", מפעל מבורך של ארכיון המדינה (או "גנזך המדינה" כשמו בעת הפרסום). הכרך, שכתב וערך חגי צורף, פורש את פרקי חייו של שז"ר מילדות עד מיתה, כרקע לשלל דברים שבכתב ושבעל־פה המהווים את ליבו של הספר. אלה כוללים רשימות ומאמרים שפורסמו בעיתונות, בעיקר בעיתונות 'דבר'; מכתבים שכתב בעניינים אישיים או ציבוריים; דברים שאמר בישיבות הנהלה של ההסתדרות או הסוכנות, בישיבות ממשלה ובמליאת הכנסת; נאומים שנשא בפני מנהיגים או בני נוער, חברים לתנועה או ידיבים פוליטיים; וגם - פה ושם - קטעי פרוזה ושירה.

כרך מופלא זה מצטרף לכתבי שז"ר שפורסמו בימי חייו - 'כוכבי בוקר', שראה אור לראשונה בתש"י, וכמה מאספים: 'אור אישים' המרכז מאמרי זיכרון, שראה אור בתשכ"ד; 'אורי דורות' המרכז מאמרים בחקר ההיסטוריה של עם ישראל, שראה אור בתשל"א; וספר השירים (מקוריים ותרגומים מיידיש) 'ליות ניב' (תשל"ד). היו גם כמה וכמה מאספים שנערכו מכתביו אחרי פטירתו - 'מפרדס התנ"ך' על המקרא בתשל"ט, 'ממשמרת למשמרת: דברים בענייני חינוך בארץ ובגולה' בתשמ"ב, 'החופים השנים', שעיקרו התכתובת שבין זלמן שז"ר לאשתו רחל, ו'נשיא וחסידי', שיצא לאור על ידי אגודת חסידי חב"ד, המביא ממכתבי הרבי אל הנשיא-החסידי ומגולל את מערכת יחסיהם. אל כל המאספים הללו יש להוסיף את הנגישות שנתחדשה בשנים אלה באמצעות האתר המופלא "עיתונות יהודית היסטורית", שבו ניתן לקרוא, בין השאר, את כל גיליונות 'דבר' ואף לערוך חיפושים (אם כי לשם כך יש לדעת גם את רזי שמות־העט שנטל לו שז"ר העורך מפעם לפעם).

*

שז"ר נולד בכסלו תר"ן (נובמבר 1889) למשפחה של חסידי חב"ד במיד שברוסיה הלבנה, שהייתה אז חלק מהאימפריה הרוסית. כשהיה ילד קטן עברה משפחתו לעיירה סטויבץ הסמוכה, ושם עברו עליו ילדותו ונעוריו. מעט אחרי בריהמצווה כבר החל להוציא לאור עיתון עברי־ציוני, בכתב יד, ובן 15 הצטרף ל'פועלי ציון'. כאשר החלו מחלוקות אידיאולוגיות

שלושה ימים אחרי מלחמת ששת הימים, הנשיא שז"ר נמנה עם הנהדרים אל הכותל המערבי. צילום: JPPA, מאוסף דן הדני, הספרייה הלאומית



זלמן שזר עם בחירתו לנשיא, אביב תשכ"ג (1963). צילום: פריץ כהן, אוסף התצלומים הלאומי

משמאל: הנשיא מרים 'לחיים' עם הרבי מלובביץ', מנחם מנדל שניאורסון, בעת ביקורו בארה"ב בחורף תשל"ג. צילום: ג'רי דנציק. כל הזכויות שמורות Jerry Dantzig-7 Archives, 2003

בחוגים הסוציאליסטיים-ציוניים אחז רובשוב הצעיר בעמדה המדגישה את היסוד הציוני. שליטתו בעברית והשכלתו היהודית והכללית הרחבה הביאו את התנועה להשית עליו תפקידים בתחומים אלה למרות גילו הצעיר, ובשל תפקידים אלה עבר לוולנה ב־1906.

בשנים 1907-1911 למד רובשוב ב'אקדמיה לחוכמת ישראל' שייסד הברון גינצבורג בפטרבורג, ושם גם פגש את מי שתהיה אשתו, רחל כצנלסון. הוא ביקר לראשונה בארץ ישראל ב־1911, ואחר כך שב לאירופה כדי להתחיל בלימודי היסטוריה ופילוסופיה באוניברסיטה בפרייבורג, לימודים שנמשכו עקב מלחמת העולם הראשונה עד 1919 והסתיימו דווקא באוניברסיטה של ברלין. במהלך תקופה ארוכה זו המשיך בפעילותו הציונית - הוא ייסד את 'החלוץ' בגרמניה - וכתב וערך בכמה עיתונים יהודיים בברלין; הוא אף פרסם מאמר היסטורי על תולדות השבתאות בכתב העת העברי 'השלם', שראה באותם ימים אור באודסה.

ב־1920 הגיע שוב לארץ ישראל במסגרת משלחת של פועלי ציון, ובמהלך הביקור נשא את רחל לאישה. השנים הבאות עמדו בסימן של נדודים: עיקר מפעליה של התנועה הציונית מצויים היו באירופה, ושז"ר דילג - לעיתים עם רעייתו רחל ולעיתים בלעדיה - בין לונדון לווינה ולברלין. בתם הפעוטה, רֻדָּה, אובחנה כלוקה בתסמונת דאון; לזוג לא נולדו ילדים נוספים.

ב־1924 שבו לארץ ישראל. רובשוב שימש בוועד הפועל של ההסתדרות ושל אחדות העבודה, וב־1925 התמנה לסגן עורך 'דבר'. ב־1936 הפך לעורך בפועל וב־1944 מונה לעורכו הראשי של היומון הפועלי, תפקיד שהוא מילא יחד עם תפקיד העורך של הוצאת 'עם עובד' עד לבחירתו לכנסת הראשונה, ב־1949.

גם במהלך שנות העשרים והשלושים הרבה רובשוב לנסוע בשליחות התנועה הציונית ברחבי העולם היהודי, באירופה ובעיקר באמריקה; ב־1935 הוא אף למד באוניברסיטת קולומביה בניו־יורק. בשנים אלו עסק גם בהדרת שירי רחל (בלובשטיין), שעמה היה לו בנעוריו קשר עמוק, אולי גם רומנטי - ביידיש ובעברית.

בשנת העצמאות הראשונה שינה רובשוב את שמו לשזר, על פי ראשי התיבות של שמו הקודם. "רחל כצנלסון-רובשוב ושניאור זלמן רובשוב מודיעים ברבים, כי מעתה יהיה שם משפחתם שזר (ש פתוחה, ז קמוצה)", נמסר במסגרת קטנה בעמודו הראשון של 'דבר' ב־7 במארס 1949. שלושה ימים אחר כך הושבע לשר החינוך והתרבות הראשון של מדינת ישראל, בין השאר בזכות היותו מי "ששום דבר יהודי אינו זר לו", כלשונו של עמיתו, עורך 'מעריב' דאז, עזריאל קרליבך. זו הייתה כהונה סוערת. במהלכה נחקק "חוק לימוד חובה" וניטש הוויכוח הפוליטי העז על החינוך במחנות העולים (ויכוח שנזכר בגיליון זה במאמרו של שריאל בירנבוים). כמידת היותה סוערת כך הייתה קצרה ושנויה במחלוקת: שזר ויתר על התפקיד לקראת הקמתה של ממשלת בן־גוריון השנייה, בנובמבר 1950.

בשנות החמישים שימש שזר כחבר כנסת מן המניין (עד 1956) - ועיקר פעילותו הציבורית עברה לסוכנות היהודית, שבה מילא כמה תפקידים בכירים. ב-1963 נבחר לשמש נשיא מדינת ישראל. התפקיד הלם את מידותיו והוא מילא אותו בתוכו, בין השאר בהענקת חסות ותמיכה למפעלים תרבותיים מגוונים מן העברית ועד ליידיש, מן התרבות החילונית עד לספרות התורנית. זיקתו לחסידות חב"ד, ומשריו ההדוקים עם האדמו"ר מלובביץ' בניו-יורק, קיבלו ביטויים רבים במהלך כהונתו כנשיא.

שזר נבחר לכהונה שנייה ב-1968, שנמשכה עד שנת 1973, כאשר הוא כבר בן 83. במהלך שנתו האחרונה בנשיאות לא הייתה לצידו רעייתו רחל; היא נדרשה לאשפוז סיעודי עקב נפילה. פחות משנה אחרי שסיים את כהונתו השנייה הלך שזר לעולמו, במהלך חג הסוכות תשל"ה, ונקבר בחלקת גדולי האומה בירושלים. באלול של אותה שנה הלכה גם רעייתו לעולמה.

*

מימיו הראשונים של 'השילוח' החדש ביקשנו להביא מכתבי שזר במדור הקלאסיקה העברית. התלבטנו מה לדלות; התלבטות שיש בה כדי

לשפוך אור על שפע ההיצע וגיוונו - ואשר הצגתה כאן עשויה לחפות במשהו על ההחמצה שכרוכה בהבאת קטע אחד.

מתוך כרך ה'תעודות' של גנזך המדינה, מצאנו עניין רב בכמה קטעים - מהם בעלי ערך היסטורי ומהם בעלי ערך ספרותי. כאיש ספר ואיש ציבור שנסע הרבה ברחבי העולם היהודי, וכעיתונאי במשך רבות משנותיו, רשימותיו של שז"ר הן תדיר עדות מרתקת לדרמות ההיסטוריות שעברו על העולם היהודי במאה העשרים. כזו, למשל, היא רשימתו "לאור המדורה של ברלין", שפורסמה ב'דבר' ב-1933, ומתייחסת לשרפת הספרים בברלין - שרפה שהפעם אינה מכוונת נגד ספרי הקודש של היהודים אלא נגד ספרי היהודים באשר הם. ב"גלויות מן הדרך", סדרת רשימות מ-1947, מתאר שז"ר רשמי מסע בפולין החרבה מיהודיה. כמי שהכיר את המקומות כששקו יהודים, כמי ששמות האדמו"רים והסופרים היו לו מלאי משמעות, תיאוריו על פולין שאחרי-החורבן מרתקים. שז"ר היה בארצות הברית בעת שהתקבלה החלטת החלוקה בכ"ט בנובמבר. בדברים שאמר בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות, בינואר 1948, הוא פורש את רשמיו מהאופן שבו הגיבה יהדות ארצות הברית - שברובה לא הייתה ציונית כלל עד אז - לתסיסה סביב ההחלטה; מסמך מאלף ומפתיע. באותה שיחה הוא גם מתאר את האווירה במחנות העקורים באיטליה, סביב התקווה הציונית. ארבע רשימות אחרות משלימות את אלו שעיקר העניין בהן הוא היסטורי: דבריו בישיבת הממשלה ב-1950, על החינוך במחנות העולים, משלימים את התמונה של יחס הממשלה לתלונות המפלגות הדתיות ואת תמונת תהליכי הבדיקה של המשרד בעניין זה. דבריו בישיבת הנהלת הסוכנות ב-1962 מהווים תיאור מאלף וחרוף של הנעשה ברוסיה הסובייטית: כיצד נמחקה, הלכה למעשה וכמעט ללא כפייה, הזהות היהודית מבני דור שלם. שקלנו גם להביא את דבריו כנשיא, בשנת 1964, בפגישה עם יוצאי מרוקו מאחת העיירות בדרום. שז"ר מדבר שם על המורשת התרבותית המפוארת של יהדות זו, ועל גבולותיה הראויים של תפיסת 'כור ההיתוך'. אחרי מלחמת ששת הימים, במסגרת החוג ליהדות שליד בית הנשיא שהוא טיפה, נשא שז"ר דברים תחת הכותרת "אפיקים בנגב"; זוהי תגובה מסאית קצרה המבקשת להבין אילו כוחות פנימיים הגנוזים בחברה הישראלית נתגלו במלחמת ששת הימים. היא מעניקה הצצה מרתקת לאווירת הרוממות - המפוכחת יותר מכפי שסבורים כיום - של אותם ימים.

אך בסופו של דבר העדפנו להציג פרק מתוך 'כוכבי בוקר', אסופת הזיכרונות והמחקרים שכרסם שז"ר כבר בתש"י. אסופה זו מלאה קסם, וגם הבחירה בתוכה הייתה קשה. כאן הגיעו אל הגמר הרשימה העיונית

"מגן ותקווה" - הסוקרת את תולדות הגבורה היהודית בעידן הגלות, וכורכת את גילוייה המעטים של יוזמת-התגוננות אקטיבית בעיתות של תקווה לגאולה קרובה וְאָגַב כַּך מַלְמֶדֶת פִּרְקִים לֹא מוֹכֵרִים בְּתוֹלְדוֹת מִלְחַמַת נְפֹלִיאֹן וּבִפְרָעוֹת ת"ח וּת"ט; הַמְמוֹאֵר הַמְרַתֵּק י"ש.ק. - הַמְשׁוֹדֵר הַרְאִשׁוֹן אֲשֶׁר יֵדַעְתִּי, הַמְגֹלֵל אֶת הַיְכָרוֹתָיו שֶׁל הַמַּחְבֵּר, מִיִּלְדוֹת, עִם יַעֲקֹב שְׁלוֹם קֶצְנֶלְנֶבּוֹג, מְשׁוֹרֵר עֵבְרִי פּוֹרֵץ דֶּרֶךְ שַׁחֲיִי קוֹפֵדוּ בְּטִבְעָהּ בְּגִיל צַעִיד; "סְפִרְיֵיתוֹ שֶׁל אֲבֹא", רְשִׁימָה רוֹוִיָה אֶהְבֶּת-סֵפֶר שְׁפָרְסָם ב'דְּבַר' ב-1947; וְהַזִּיכְרוֹן שֶׁבְּחָרְנוּ בּוֹ בְּסוֹפּוֹ שֶׁל דְּבַר לְפָרְסוֹם - "לְמִקּוֹם תּוֹרָה", שֶׁבּוֹ כּוֹתֵב שׁוֹ"ר עַל מוֹרָה מוֹפְלָא שֶׁהוּא לִמַּד אֲצִלוֹ בְּמִשְׁךְ חוֹדֵשׁ אַחַד לְפָנֵי הַיּוֹתוֹ לְבַר-מִצְוָה. הַסִּיפּוֹר, שֶׁקֶשָׁה שְׁלֹא לְהִתְאַהֵב בְּלִשׁוֹנוֹ וּבִאֲנוּשֵׁיוֹתָיו, שׁוֹפֵךְ אֶגֶב כֵּךְ אֹדֵר עַל כְּמָה תּוֹפְעוֹת מַחֲיֵי הַיְהוּדִים בְּרוֹסִיָה הַלְּבָנָה בְּרִאשִׁית הַמָּאָה הָעֲשָׂרִים - הַחִינּוּךְ הַפְּרֵטִי, הַהֶשְׁכָּלָה הַרְבֵּנִית, וּמוֹשְׁגֵי הָאֶהְבָּה, הַשִּׁדּוּכִים וְהַהֲתַבְּגָרוֹת הַמִּינִית.

את המקומות המופיעים בסיפור קל לאתר, והזמן הלא הוא נקוב בסיפור עצמו; אך מי היה אותו מלומד יוצא דופן? כותבי תולדותיו של שׁוֹ"ר לֹא מִצְאוּ קֶצֶה-חֹטֵט. שְׁמָא יֵשׁ בֵּין קוֹרְאֵי 'הַשִּׁלּוּח' מִי שִׁידְעַ?

יואב שורק

זלמן שזר

למקום תורה

רק חודש ימים עשיתי בעיירה הקטנטנה ההיא, טורץ, בבית מורי המושלם והמופלא שבחר לי אבא. אולם היה זה החודש הראשון בימי חיי שביליתי מחוץ לבית הוריי. והיה זה החודש האחד שעשיתי במעין פנימייה של בנים שהיו כולם במקצת מבוגרים ממני, והיה זה אותו החודש שבו כאילו נפרדתי מילדותי והחלו ימי התבגרותי.

היה זה החודש האחרון לפני היותי לבר-מצווה. יום הבר-מצווה שלי חל בראש חודש כסלו ולטורץ יצאתי למחרת אסרו-חג של סוכות. את "הדרשה" הכין איתי לפני כן בן משפחתנו מבוריסוב, שהיה פרוש בישיבת סלבודקה, ר' אליהו תומרקין, מוסמן. להוראה, חריף נפלא וממציא פסיקאי. משכילי המשפחה הרבו גם להתפלא וגם ללגלג על גאוניות אמצאותיו, שתמיד נמצא בהן איזה ליקוי טכני קטן שהיה שם לאל את כל תועלתיותן המעשית. ולשם דרשה זו צללנו איתו בנבכי שאלות ותשובות וספרי פלפול, נאבקנו עם ה"שאגת אריה" והפלגנו ל"עמודי אור" והעלינו פילים בקופי מחטים. כל חודשי הקיץ בנאות-הדשא של יער אטליז בילינו בלימוד הזה, שהיה חדש לי, רב השנינות והחריפות. ובשלהי הקיץ עוד הספקתי להתענג על לימוד עצמאי בתוך בית-המדורש הישן, כאחד מבוגר שאין כל עול של רבי מוטל עליו והשט לו על פני הגמרות שבתוך ארון בית המדרש כאוות-נפשו לאורך כל הערבים מתוך תורה לשמה ועצמאות של בן-חורין. חברי מוטל, שאיתו התחלתי את לימודי בחדר ואיתו המשכתי עד אז כל השנים, נפרד ממני ויצא ללמוד לישיבה. אולם אבא רצה מאוד לאחד לי תורה עם השכלה ורבי אשר כזה לא נמצא לו, לא בקרב המלמדים שבעיירה ולא בישיבות שבסביבה. ותהי דאגת החיפושים אחרי הרב המתאים הדאגה העיקרית של אבא כל אותה השנה.

עד אשר גילה את אשר ביקש. באחד היערות אשר ליד העיירה ירמיטש גר מוכסן עשיר, שהשיג איזה עילוי מופלג למורה למען ילדיו באחוזתו. והיה המורה הזה צנא דמלי ספרי. אמרו עליו: בקי בש"ס ובפוסקים. אבל יחד עם זה בקי בקאנט, בשפינוזה וברמב"ם. את ה"מורה נבוכים" קרא במקורו הערבי. ולא עוד אלא בשבתו בבית

טורץ (Турец) – עיירה ברוסיה הלבנה, כ-30 ק"מ ממערב לשטויבץ (שטובצ'י), עיר מגוריו של שז"ר.

שאגת אריה ועמודי אור – ספרי עיון מעמיקים של חכמי אשכנז בהלכה ובתלמוד, הראשון של אריה לייב גינצבורג מהמאה הי"ח והשני של הרב יחיאל הלר מהמאה הי"ט, שהיו פופולריים בקרב הלומדים.

אטליז (Аталез) – כפר קטן בין שטויבץ לטורץ.

ירמיטש – היא Яремичы, על גדות הניימן לא רחוק מטורץ.

צנא דמלי ספרי – סל מלא ספרים, כינוי למלומד (ע"פ תלמוד בבלי, מגילה כח ע"ב).

המוכסן שהוא אשר ביערות ירמיטש חיבר מילון עברי-ערבי והוכיח את טעויותיו של אבן-תיבון בתרגומו. הוא עצמו חיבר פירוש משלו על ה"מורה נבוכים" והחל כבר לפרסם את חיבורו בדפוס. ושפות ידע המורה – עברית ורוסית וגרמנית וצרפתית וערבית. וספרייה קנה לו מדמי-המלמדות שלו שהרהיבה את עין כל באי האחוזה. ואבא, שבא לרגל עסקי היערות שלו לאחווה ההיא וראה את אברך חמודות זה, כליל התורה והיראה וההשכלה, חמד בו לבו וייחדהו לי למורה.

ולאושרו של אבא קרה אז מקרה מוזר מאוד למורה ההוא. שדכנים החלו לדפוק על דלתו ולהציע לו שידוכים הגונים מאוד, עם בנות רבנים ועם בנות נגידים, כי יצא שמו לתהילה. סיפרו כי הציעו לו אלפים רובל לנדוניה ו"קעסט" לשנים רבות בבית סוחר עשיר. אולם הוא, המורה, עשה מעשה אשר לא פילל שום שדכן. הוא התאהב במשרתת היפה אשר למוכסן והחליט לשאת אותה לאישה, ללא פרוטה. כאשר נודע הדבר בסביבה חדלו לקרוא לו "המשכיל המופלג" והחלו לקרוא לו "המשכיל המשוגע" – –

קעסט – כינוי להסדר שבו מובטחת כלכלת הווג הצעיר על ידי אבי הכלה, לשם המשך לימודי התנן.

אולם אבי הטוב סלח לו גם את שיגעונו זה. ולא עוד אלא כאשר החליט המורה לשאת את ארוסתו ולהקים לו בית בטורץ הסמוכה, עזר לו אבא לשכור את הבית ולאסוף את התלמידים ואני הייתי אחד התלמידים הראשונים שיצאו לגור אצלו בביתו וללמוד תורה מפיו.

אמנם, לא בנקל ניגש אבא לבצע את החלטתו זאת. מקודם צריך היה המורה הבלתי-שכיח הזה לעמוד במבחנו של סבא, אם אמנם ירא שמים הוא כהלכה ואם השכלתו לא הפחיתה, חלילה, מיראתו. ואחרי אשר ביקר המורה את סבא בעיירתו, וסבא כתב בעצם ידו מכתב ברכה לאבא על בחירתו, בא המורה לשבת אחת אלינו הביתה. והכוונה המסותרת של ביקור מוקדם זה הייתה שאחותי הגדולה ממני והמשכילה שבבית תוכל לתהות על קנקנו, אם אמנם השכלתו צרופה. אחותי אמנם לא הייתה דעתה נוחה מדרך החינוך שבחר אבא בשבילי, אולם אף היא לא יכלה להסתיר את השתוממותה לרוחב ידיעותיו של המורה במתמטיקה ובפילוסופיה. זכורה לי השיחה של אותה שבת על שולחנו, שיחה לא רגילה לי כלל לפי כל נושאי וענייניה. הביאה אחותי את ידידיה איתה והמורה הפליא את לב כולם.

ולמחרת אסרו-חג של סוכות התעטפנו בפרוות והתיישבנו בעגלת-החורף ואבא הביא אותי לטורץ להיות גולה למקום תורתי החדש.

הבית, ששכר לו הרבי למושב לו ולתלמידיו מערים אחרות אשר התאכסנו אצלו, היה ארוך מאוד ונמוך מאוד. זכור לי כי תקרתו הייתה

מונחת ממש על משקוף החלונות, שהיו נמוכים אף הם. והיה הבית מחולק לשתי "מחציות". "המחצית" האחת למגורי הרבי ואשתו היפה ו"המחצית" השנייה למגוריו אנהנו, תלמידי הרבי. ובין שתי המחציות היה מעין מסדרון ארוך ששימש לנו גם חדר-אוכל.

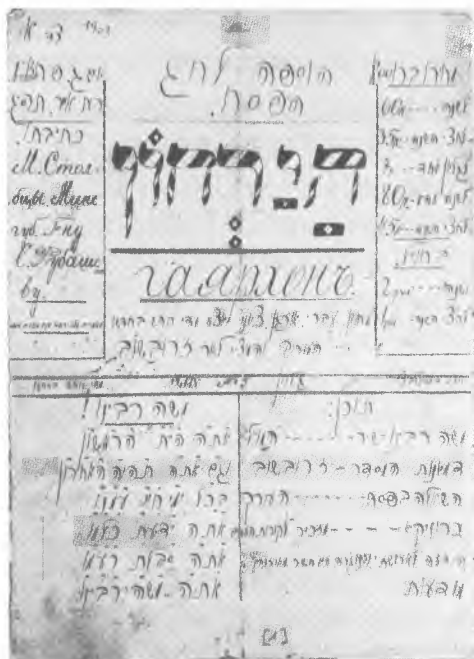
המחצית של הרבי הייתה אף היא מחולקת לשתיים, לאורכה. בחדר האחד, והוא החדר הגדול, נמצאה הספרייה העשירה של הרבי. שם, על הארונות, היו שמורות גם ה"אמהות" של ראשית פירושו ל"מורה נבוכים", אשר חיכו כל השנים להמשך. ושם ליד השולחן הגדול שבאמצע החדר למדה הכיתה. והחדר השני והקטן יותר היה חדר השינה של הרבי ואשתו הצעירה. ומסביב לחדר המוצנע הזה הסתובבו כל מעייניהם של נערי הכיתה – –

רב היה ההבדל בין דרכי הלימוד אצל הרבי הזה לבין דרכי הלימוד שהיינו רגילים בהם אצל כל המלמדים לפניו. גם בלימודי קודש וגם, כביכול, בלימודי חול. חדשות היו המסילות שסלל הרבי העצמאי הזה.

את שעות הבוקר, עוד לפני התפילה, כשהראש צלול מאוד, הקדשנו לחשבון. ולימוד החשבון היה לפי שיטה מיוחדת. לא רק משום שאת סימן החיבור, למשל, היה הרבי מסמן לא כ"פלוס" רגיל אלא כסימן הקמץ בלבד, כדי שלא יראה חלילה כשתי-וערב, ואת זווית החילוק היינו עושים לא לימין המספר המחולק, כמקובל, כי אם לשמאלו, משום שיהודים קוראים מימין לשמאל, אלא גם לפי תוכנו היה לימוד החשבון שונה אצלו מן הרגיל וכולו על טהרת הקודש. התרגילים שהיה נותן לנו בחשבון היו תרגילים – בקביעת המולד. הוא עצמו חיבר לו לוח לכל ימי האלף השישי, מהתחלתו ועד סופו, ובו לא רק כל החגים והמועדים בימיהם לפי הספירה העברית והספירה האזרחית, אלא כל מולדי החודשים לפי השעות והרגעים והחלקים לכל חודש וחודש. ולפי כללי הלוח שלימדנו היינו צריכים לקבוע: המולד של חודש אלול בשנת ה'רצ"א אימתי חל, והמולד של חודש כסליו בשנת ה'תשצ"א אימתי יחול? וכדי לגוון את הלימוד עוד ולהרגיל את התלמידים לחפש גם בספרי ההיסטוריה העברית שבאצטבאות ולעיין גם באטלסים הגיאוגרפיים אשר לו, היה שואל אותנו, למשל, באיזו שעה בדיוק חל זמן הדלקת הנרות בקורדובה בשבוע הולדת הרמב"ם, ומה היה המולד בחודש של גירוש ספרד. ורק אחרי שחידדנו את מוחנו כראוי בחוכמת העיבור (שעליה היה מצטט את דרשת הגמרא על הפסוק "כי היא חֲכָמְתְּכֶם וּבִינְתְּכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים" הלא היא חוכמת עיבור החודש) ואחרי ששילבנו לתוך חכמה מופלאה זו, באורח פדגוגי מיוחד זה,

כינוי לגלופות הדפוס, שמהן ניתן להדפיס מהדורה נוספת.

עמוד השער של הירחון
בעריכת זלמן רובשוב בן
ה-13, אייר תרס"ג.



גם את לימוד ההיסטוריה והגיאוגרפיה במשך שעה שלמה, עמדנו להתפלל ורק אז אכלנו את ארוחת-הבוקר וישבנו ללמוד גמרא.

וגם בדרכי לימוד הגמרא היה לנו אופן לימודו חידוש נפלא. למדנו אז מסכת כתובות. אולם עיקר הלימוד היה כלל לא לפי סדר דפי הגמרא, כי אם לפי עניין השיטות. והשיטות מפוזרות על פני מסכתות שונות והן אחוזות ודבוקות זו בזו רק לפי בקיאותו וכושר פלפולו של הרבי. זוכר אני כי שבוע שלם למדנו ולא יצאנו מתוך תחומי דף אחד, כי ענייני הדף ההוא נתרחבו ונתפשטו על פני עשרות מסכתות.

וכאשר הגענו לדברים שבאגדה הופיעו על השולחן ספרים לועזיים שהוא עיין בהם ותירגם לנו מהם ברגש רב ובאריכות של הסבר, וכשנתקלנו במילים ארמיות קשות הופיעו מילונים ממילונים שונים, עבריים ולא עבריים, והוא צלל בהם להנאתו כאמודאי מנוסה וניסה ללמד גם אותנו לשחות בעקבותיו.

אולם הרבה יותר משהפתיעונו ההבדלים בלימודים ובדרכי הלימוד הפליאנו החידוש העיקרי בכל אורח החיים שנתגלה לנו בבית הרבי בטורץ. הלא הוא – אהבתו העזה של הרבי אל אשתו היפה. אהבה

גלויה ושלמה ומודגשה כזאת, כמדומני, לא ראה עוד אף ילד אחד בכיתתנו בשום בית מן הבתים שהכרנו בעיריותינו.

היה יופייה של הרבנית כפרי במקצת לעומת הנשים היפות שהכרתי בעירירתי, וגם מידת השכלתה הייתה מצומצמת ממידתן, אולם הייתה טבעיותה רבת חן ורגש, ובכל חום עשרים וחמש שנותיה ובכל מלוא נפשה הכנה אהבה את בעלה, בן השלושים וחמש, המלומד והנערץ, והמרושל במקצת, שהוציאה לחיי עצמאות ואושר. והוא, הבעל, הרווק הזקן שלא יצא מעולם של ספרים וכתבי-יד, נפתח לו אביב חדש ונכסף ורבת-ענוגות באישה היפה הזאת אשר הלכה אחריו לבנות לו את ביתו. ותהי אהבתם מלאה ותמה ורבת ביישנות, ויין הכלולות לא סר מעל פניה ומעל פניו ומעל פני כל ה"מחצית" ההיא של הבית.

ויהי האושר המשפחתי הזה, הגלוי והפשוט והמשתפך על גדותיו, חדש לילדי העיריות המנומסות והבעלי-בתיות ההגונות שנתכנסו הנה. וכמוהו גדלה גם הסקרנות שהייתה כה מגרה וכה משכרת את הבנים המתבגרים, שרק זה עתה הגיעו או מגיעים לגיל עלומים. ולכן קרה כך, שכל תום האהבה וטוהר האושר שהיה ממלא את ה"מחצית" האחת שבבית היה נהפך למשהו מנוגד לגמרי ולמקור של להג משוקץ, עשיר "התגלויות" ומלוא ניבול פה מחוסר כל רסן – ב"מחצית" השנייה של הבית. ערב ערב, בכבות הרבנית את המנורה והבנים כולם סודרו שניים שניים במיטה, ולהירדם לא רצו, היו עוברות מושכות ההנהלה לתוך ידיו של בן הכפר, הגדול מכולנו והמגושם מכולנו. שם, ב"מחצית" הראשונה, בשבת הכיתה ליד שולחן הרבי היה הוא הבלתי מוצלח בין כולנו, והרבי, בגבור ועמו עליו, היה קורא לו "בייבאק", אולם כאן, ב"מחצית" השנייה, היה הוא "הבייבאק" המנצח על המערכה. והבנים, שרק עכשיו התעוררו לעצמאותם, וביניהם גם בני 14 ובני 15 – גם שם בכיתה הייתי אני הצעיר שבכל החבורה – לא שבעו משמוע לסיפורי ולדמיונות תעתועיו. השיחה החלה תמיד מהרבנית היפה, שהייתה אהובה על כולנו. והלב כאב לשמוע אותו מנבל אותה ואת מסתרי חייה. אולם תענוגות הסיפורים שלו גברו ועיני עשרת הגורים הודלקו באש זרה ומזורה. קשה היה להכיר כי כאן כיתה של תלמידים מובחרים שצללה כל היום בסוגיות הגמרא. אולי רק לפי זה, שגם מסכת כתובות עצמה, על הלכותיה ואגדותיה ואגדות הסוגיות הקשורות בשיטותיה, הפכה לו ל"בייבאק", המנצח על דמיונם המשולהב של הבנים הנדלקים, חומר לא אכזב לדברי הבלע שלו. ובתום כל החומר שלו היה מתחרה בו בן כפר אחר, שנתגלה כבקי מופלג בתעלומותיהן של

בייבאק – בעגה רוסית: ממזר.

כל נשי הכפר ובסודותיהן של השקצות למיניהן. בוקצ'ו וקזנובה יבלו
ללמוד תורה מפיהם — —

את העיירה טורץ כמעט שלא הכרנו. בחשוון שלט כבר החורף בחוץ
ולטיוולים לא היה מקום. רק בשבתות היינו הולכים לבית הכנסת
הגדול, שהיה בית כנסת של מתנגדים, וזכור לי הרב הישיש, נמוך-
הקומה ולבן הזקן הארוך, בעל ארשת הפנים הידידותית שהיה ניגש
אתר התפילה לשוחח עם הרבי והיה בשעת מעשה צובט את לחיו של
אחד התלמידים ושואל קושיה מניה וביה בסוגיה שאנו עמדתו בה. ואנו
כולנו היינו מתפרצים בבת אחת לשקלא וטריא.

בנות מפרות לא היו לנו כלל מלבד בת בעל חנות הברזל, שהייתה באה
בערבים עטופת צווארון דקיק של פרווה על מעילה הקצר וענודת
"מופטה" שחורה ורכה על ידיה, לקבל שיעור מהרבי. ואחרי השיעור
הייתה גם נכנסת ל"מחצית" שלנו להתחלף אתנו בספרי לימוד. איך
שונתה הפנימייה בן רגע, בדרוך כף רגלה על סף ה"מחצית" שלנו,
איך טוהרה והזדככה האווירה כולה. נסתם אז פיו של ה"בייבאק" ולא
הורגש כלל, ואיך קינאנו כולנו באיזיק השליובי, המבוגר והמלומד
שבינינו, שהיה מלווה אותה אחרי השיעור הביתה, לתוך השלג הלבן
שעל פני חוצות העיירה —

אהבתי מאוד את הרבנית היפה והפשוטה והאימהית. כיבדתי את
הרבי המופלג והעילויי, אף כי התייחסתי כבר אז בביקורת לדרכי
לימודו. אולם שאת לא יכולתי את כנופיית הבנים המתלהלים
אשר ב"מחצית" השנייה. שנוא נפשי היה ה"בייבאק" הוא על גסות
התקלסותו ועל פריצות תעלומותיו. ערב ערב הייתי אמנם נסחף עם
להג השיחות העליונות והמגרות, אולם השקע שנשאר בנפשי עכר את
רוחי ודיכאני עד מאוד.

ועם תום החודש, כאשר באה אמי לקחת אותי ואת הרבי הביתה,
לחגיגת הבר מצווה שלי, ומצאה את תקרת הבית והנה — היא נמוכה
מאוד, ממש על החלון הנמוך, החליטה כי יש בשיכון אשר כזה משום
סכנה לחידוש כאב הראש שלי, שסבלתי ממנו בילדותי, וכל עוד לא
יחליף הרבי את דירתו לא אשוב עוד לטורץ ללמוד בה.

ומעומקי לבי הודיתי לאמי המודאגת על החלטתה המחוכמה —

וכה נסתיימה עליי ישיבתי הראשונה במקום תורה בעיירה זרה, בבית
ההוא, שנשאר בזיכרוני, כמשכן האהבה התמה, וכהיכל תורה מופלאה,
וכמערת פריצים גם יחד.

מופטה (מרוסית) – אביור
לבוש חורפי של נשים: שרוול-
פרווה פתוח משני צידי,
שמחממים בתוכו את כפות
הידיים.